

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Дипломна робота магістра

**з теми: «ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ СУЧАСНОЇ
СІМ'Ї НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ»**

Виконала: магістрантка 2 курсу
Ps1-M21z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма навчання)
Шмітгінг Альона Петрівна

Науковий керівник: **Гоцуляк Наталія
Євгенівна**, кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри загальної та
практичної психології

Рецензент: **Гудима Олександр
Васильович**, кандидат психологічних
наук, доцент, доцент кафедри загальної та
практичної психології

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПИТАННЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ.....	8
1.1. Дитячо-батьківські взаємовідносини як провідний чинник розвитку ідентичності дитини.....	8
1.2. Виховний потенціал сімейних взаємостосунків батьків і дітей.....	20
1.3. Стилi сімейного виховання та їх вплив на розвиток і становлення особистості дитини.....	25
1.4. Особливості неадекватного ставлення батьків до дітей, їх види та характеристики.....	31
Висновки до розділу 1.....	39
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДИТЯЧОГО СПРИЙМАННЯ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ.....	41
2.1. Організація і методика проведення дослідження.....	41
2.2. Аналіз результатів експериментального дослідження.....	48
2.3. Результати дослідження взаємозв'язку між впливом сімейного виховання та формування особистості дитини.....	49
Висновки до розділу 2.....	50
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБКИ І ЗАСТОСУВАННЯ КОРЕКЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ РІВНЯ СІМЕЙНИХ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ.....	75
3.1. Методичні рекомендації батькам з метою забезпечення успішного виховання дошкільників.....	75
3.2. Організація корекційної роботи з дітьми дошкільного віку для покращення рівня сімейних взаємостосунків.....	80
Висновки до розділу 3.....	84

ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	92
ДОДАТКИ.....	98

ВСТУП

Актуальність дослідження. Вирішальну роль у розвитку особистості дитини, відіграють відносини з близькими та дорослими. В даний час проблема дитячо-батьківських відносин як фактора становлення особистості дітей в умовах сім'ї набуває особливої актуальності, оскільки є однією з найважливіших складових збереження здоров'я нації. Питання сімейного виховання розглядаються соціологами, психологами, психотерапевтами. При цьому зачіпаються різні сфери дитячобатьківських відносин: особливості виховання дитини та ставлення до неї батьків, характерні особливості особистості дитини як результат сімейних впливів, особливості особистості батьків, характер подружніх відносин.

Особливості взаємовідносин у сім'ї, визначатимуть форми поведінки, які унаслідок дитина, чию поведінку буде відтворювати, і від цього залежатиме або налагоджене і довірливе спілкування, або навпаки проявлятимуться такі риси поведінки і характеру як: замкненість, тривожність, невпевненість, рівень самооцінки, тощо. Всі ці фактори зумовили вибір нашого дослідження, адже від успіху сімейних взаємовідносин залежить особистісний розвиток дитини.

У психолого-педагогічній науці накопичений значний теоретичний матеріал з проблеми сімейних взаємин. Їх вплив на формування дитячої особистості розглядався в працях Ю. Аркіна, О. Вишневського, О. Духновича, Н. Лубенець, А. Макаренка, Я. Мамонтова, С. Русової, К. Ушинського, Я. Чепіги. Експериментальний аналіз специфіки сімейних взаємостосунків проведений у дослідженнях А. Варги, Ю. Гіппенрейтер, В. Гарбузова, О. Захарова, Е. Ейдемільера, О. Сидоренко, Е. Юстицькіса не викликає сумнівів, однак механізми цього формування ще поки остаточно не з'ясовані.

Володіючи знаннями особливостей того чи іншого стилю виховання можна прогнозувати розвиток особистості надалі. Оскільки кожен стиль

виховання по-своєму впливає на розвиток характеру дитини, то важливо комбінувати всі стилі виховання, не зациклюватись на одному.

Наявність надзвичайно високої ймовірності впливу батьків на формування дитини і відсутність однозначного і адекватного наукового визначення цього складного феномена роблять обрану проблему однієї з найбільш актуальних проблем сучасного світу та обумовило вибір теми нашого дослідження «Психологічні особливостей впливу сучасної сім'ї на формування особистості дитини».

Мета дослідження: дослідити психологічні особливостей впливу сучасної сім'ї на формування особистості дитини.

Задання дослідження:

1. Визначити особливості сімейних взаємостосунків між батьками й дітьми, їх виховний потенціал.
2. Проаналізувати різновиди стилів сімейного виховання та визначити їх вплив на становлення особистості дитини.
3. Охарактеризувати процес формування особистості дитини дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків.
4. Визначити рівні дитячо-батьківських взаємостосунків.
5. Розробити методичні рекомендації для покращення рівня сімейних взаємостосунків.

Об'єкт дослідження – особливості міжособистісної взаємодії у сім'ї.

Предмет дослідження – психологічні особливості дитячого сприймання сімейних взаємостосунків.

Методи дослідження: 1) теоретичні: ретроспективний і системно-структурний аналіз порівняння, узагальнення, класифікація, систематизація, моделювання, аналітико-синтетичний розгляд (вивчення) наукових праць тощо; 2) емпіричні: В ході емпіричного дослідження ми використали таку батарею психологічних методик: «Кінетичний малюнок сім'ї» (автори – Р. Бернса і С. Коуфмана); Анкета для батьків (авторська) – використана з метою визначення рівня батьківсько-дитячих стосунків; Опитувальник «Аналіз

сімейного виховання і причин його порушення» (АСВ) (Ейдемільер Е.Г.);
 Методика діагностики «Батьківського ставлення» (автори – А.Я. Варга, В.В. Столін)

Наукова новизна одержаних результатів:

- подальшого розвитку набули наукові психологічні знання про чинники, що впливають на агресивну поведінку особистості;
- уточнено інформацію щодо впливу виховання в родині на формування особистості;
- розробка методичних рекомендації для покращення рівня сімейних взаємостосунків.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення роботи було представлено на науково-практичних конференціях, зокрема на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні соціально-психологічні підходи до збереження психічного здоров'я особистості», 12 жовтня 2021 року

(<https://fkspp.kpnu.edu.ua/2021/10/19/vseukrainska-naukovo-praktychna-konferentsiia-suchasni-sotsialno-psykholohichni-pidkhody-do-zberezhennia-psykhichnoho-zdorov-ia-osobystosti-2/>); Звітній науковій конференції студентів та магістрантів за підсумками науково-дослідної роботи у 2021–2022 навч. році (29–30 березня 2022 року); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі», 15 лютого 2022 р., м. Кам'янець-Подільський; XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин», 23 квітня 2022 року; VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців», 17 листопада 2022 р., м. Кам'янець-Подільський.

Публікації: Основні результати дослідження висвітлені в наукових працях: Гоцуляк Н.Є., Шмітлінг А.П. Результати дослідження провідних стилів сімейного виховання. *Вісник Кам'янець-Подільського національного*

університету імені Івана Огієнка / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Вип. 14. Серія: Психологічні науки. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2022. С. 50–55.

Практичне значення. Отримані теоретичні та практичні результати можна використовувати вчителями та психологами системи шкільної освіти. Виявлені дані про психологічні особливості даного явища можуть бути використані у лекційних курсах з вікової та педагогічної психології, психодіагностики, психокорекції.

Структура роботи. Магістерська робота складається з зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел. Основний зміст магістерської роботи викладено на 96 сторінках, загальний обсяг складає 107 сторінки. Робота містить 7 таблиць, 3 рисунки.

ВИСНОВКИ

1. Дитинство є періодом інтенсивного психічного розвитку, появи психічних новоутворень, становлення важливих рис особистості дитини. Це період первісного формування тих якостей, які необхідні людині протягом усього подальшого життя. У дошкільному віці формуються не тільки ті особливості психіки дітей, які визначають загальний характер поведінки дитини, її ставлення до всього навколишнього світу та оточуючих. Питання впливу характеру взаємодії дорослого з дитиною на формування особистості дошкільника широко обговорюються у вітчизняній літературі.

До теперішнього часу сформувалося переконання, що тип дитячо-батьківських стосунків у сім'ї є одним з основних факторів, що формують характер дитини та особливості його поведінки. Найбільш характерно і наочно тип дитячо-батьківських відносин проявляється при вихованні дитини. Як відомо, сучасна сім'я включена в безліч сфер життєдіяльності суспільства. Тому на клімат всередині сім'ї впливає безліч чинників і політичні, і соціально-економічні, і психологічні.

Скорочення вільного часу батьків через необхідність пошуку додаткових джерел доходу, психологічні перевантаження, стреси та наявність безлічі інших патогенних факторів стимулюють розвиток у батьків дратівливості, агресивності, синдрому хронічної втоми, що позначається на емоційному самопочутті дитини і як наслідок накладає певний відбиток на особистість дошкільника.

2. Теоретично встановлено, що існує велика кількість типів сімейного виховання та їх класифікацій, які зустрічаються в реальному житті:

1. Емоційне відторгнення;
2. Жорстоке ставлення;
3. Підвищена моральна відповідальність;
4. Суперечливе виховання;
5. Гіпопротекція;
6. Гіперпротекція (гіперопіка);
7. Іпохондричність;
8. Любов.

Кожен з визначених типів має свої певні особливості.

Особливості батьківсько-дитячих стосунків, зміни в життєдіяльності дитини розглядалися психологами К. Аронс, Н. Башкіровою, С. Вальпер, Д. Відрою, Г. Фігдором та іншими.

3. В контексті одного із завдань нашого дослідження ми експериментально дослідили особливості дитячого сприймання сімейних взаємостосунків та подальший їх вплив на формування особистості дитини. В ході експерименту ми використали наступні методики: Тест Р. Бернса і С. Коуфмана «Кінетичний малюнок сім'ї»; Опитувальник для вивчення взаємодії батьків з дітьми; Методику діагностики «Батьківського ставлення» (А.Я. Варга, В.В. Столін).

На підставі результатів дослідження ми емпірично встановили рівні сімейних стосунків та їх вплив на дитину. До високого рівня дитячо-батьківських стосунків ми віднесли ті, які були відображені на малюнках дітей та характеризувалися тим, що дитині комфортно в сім'ї, на малюнку присутні всі члени родини, у який живе дитина; себе дитина зображає у центрі малюнка в оточенні батьків. За цієї методикою ми отримали такий результат – 22,1% сімей можна віднести до високого рівня дитячо-батьківських стосунків. До середнього та низького рівнів дитячо-батьківських стосунків ми віднесли 34,8% та 43,1% сімей відповідно.

За результатами опитувальника для вивчення взаємодії батьків і дітей методики визначено такі рівні: високий рівень взаємодії батьків і дітей, середній рівень взаємодії та низький рівень взаємодії.

Високий рівень свідчить про те, що батьки знають, чим цікавиться їх дитина, турбуються про її розвиток та виховання. Їх відсоток складає 27%. Середній рівень говорить про те, що недостатньо приділяється уваги дитині, через що можуть виникнути проблеми у процесі виховання, і такий відсоток складає 30,8%. Низький рівень уваги до дитини складає 42,2%.

За результатами методики «Батьківське ставлення» встановлено, що у більшості сімей (44%) переважає тип «Прийняття», це означає емоційне ставлення батьків до дитини. Батьки сприймають свою дитину такою якою

вона є, вона їм подобається. Вони їх люблять, схвалюють індивідуальні прояви власної дитини, визнають її оригінальність, відчувають симпатизують їй. Вони схвалюють її інтереси і плани, прагнуть цікаво проводити багато часу разом з дитиною. У 20% сімей домінує тип «Кооперація», що свідчить про соціально бажаний тип сімейних стосунків. Батьки, які застосовують таке ставлення до дитини, довіряють їй, дотримуються певної міри суворості і допомоги, з правом надання свободи дій, не вказують, не наказують, а злегка спрямовують дитину в потрібному напрямку, підтримують її. Такі діти бачать в батьках опору, підтримку, можуть відкритися і звернутися за допомогою.

Також у 18% сімей виявлено тип батьківського ставлення «Авторитарна гіперсоціалізація», що сигналізує високий контроль за поведінкою дитини, дотримання нею суворої дисципліни, послуху батьків. Такі батьки рідко враховують бажання і потреби дитини, вважаючи, що лише вони знають, як краще.

Для 4% батьків характерна стратегія «Маленький невдаха», тобто батьки ставляться до дітей як до інфантильних, тобто незрілих, приписують їм певну неспроможність, на різних рівнях: особистому, соціальному, тобто батьки сприймають дитину неготовою до самостійних дій і рішень. Інтереси, захоплення, почуття дитини здаються їм не значимими, дитячими і несерйозними. Між батьками та дітьми відсутня довіра, якої так бракує останнім, батьки скаржаться на неуспішність та невмілість. Це є причиною того, що батьки переконують себе вберегти дитину від проблемних ситуацій у житті і жорстко контролюють її дії.

Задля виявлення особливостей взаємозв'язку стилів сімейного виховання та формування особистості дитини (факторами психологічної адаптації за Роджерсом-Даймондом) був використаний метод рангової кореляції Спірмена. При аналізі даних були виявлені такі залежності: було встановлено статистично значущий та обернено пропорційний кореляційний зв'язок між гіперпротекцією та емоційною проінформованістю ($r_s = -0,485$;

при $p \leq 0,05$). Чим більше батьки вважають, що виховання дитини є головною справою їх життя, тим менше випробовувані в цілому здатні до розрізнення та правильної інтерпретації власних емоцій і їхнього впливу на інших людей. Було встановлено статистично значущий та обернено пропорційний кореляційний зв'язок між надмірністю вимог та заборон до дитини й емоційною поінформованістю ($r_s = -0,604$; при $p \leq 0,01$). Чим більше висувається вимог до дитини, що обмежують її свободу та самостійність, тим менше вона здатна до розрізнення й правильної інтерпретації власних емоцій та власного впливу на інших людей.

Було виявлено статистично значущий та обернено пропорційний кореляційний зв'язок між надмірністю санкцій та емоційною проінформованістю ($r_s = -0,486$; при $p \leq 0,05$). Чим більше батьки схиляються до застосування суворих покарань та надмірного реагування навіть на незначні порушення поведінки в дитини, тим менше дитина здатна до розуміння сутності особистісних емоцій та їхнього впливу на людей.

Було встановлено статистично значущий та обернено пропорційний кореляційний зв'язок між гіперпротекцією та управлінням своїми емоціями ($r_s = -0,502$; при $p \leq 0,05$). Чим більше батьки висувають обмежень та заборон до дитини, тим менше дитина є здатною до самоконтролю та є емоційно відхідливою.

Було виявлено статистично значущий та обернено пропорційний кореляційний зв'язок між надмірністю вимог та заборон до дитини й управлінням власними емоціями ($r_s = -0,482$; при $p \leq 0,01$). Чим більше висувається вимог до дитини, що обмежують її свободу та самостійність, тим менше дитина є здатною розрізняти й правильно інтерпретувати власні емоції та вплив особистості на інших людей.

Було встановлено статистично значущий та прямо пропорційний кореляційний зв'язок між надмірністю вимог або заборон до дитини та самомотивацією ($r_s = 0,474$; при $p \leq 0,05$). Чим більше буде висунуто вимог до дитини, тим вище буде її прагнення до довільного управління емоціями.

Було виявлено статистично значущий та обернено пропорційний кореляційний зв'язок між надмірністю вимог та заборон до дитини й інтегративним рівнем соціального розвитку інтелекту ($r_s = -0,54$; при $p \leq 0,01$). Чим більше висувається вимог до дитини, які обмежують її свободу й самостійність, тим нижчий буде інтегративний рівень розвитку її інтелекту. Вочевидь це пояснюється тим, що надмірні санкції викликають бажання у випробовуваних взяти ситуацію під власний контроль і тому сприяють здатності усвідомлювати не лише власні почуття, але й почуття оточуючих, і відповідно реагувати на них.

4. В контексті завдання нами було розроблено практичні рекомендації батькам з питань гармонізації сімейних стосунків, які спрямовані на підтримання самооцінки, усунення негативних емоцій у спілкуванні, розвиток навичок самовладання, саморегуляції емоційних станів, розвиток уміння розпізнавати та розуміти власні емоції та емоції інших людей; формування навички усвідомлювати, розуміти й адекватно реалізовувати свої емоційні переживання; розвиток навичок експресивної виразності; розвиток почуття близькості, довіри безпеки по відношенню до власних дітей і є основою міцних взаємостосунків.

На нашу думку вони мають будуватися на таких основних принципах: 1. Здоровий психологічний сімейний мікроклімат. 2. Довіра у вихованні. 3. Ставлення до членів родини поважного віку. 4. Правило «Єдність вимог у ставленні до дітей». Отже, дотримання всіх запропонованих вимог на нашу думку дозволить нам простежити позитивну динаміку змін у дитячо-батьківських взаємостосунках, та допоможе вивести їх на новий рівень.

Також було проведено корекційну роботу, яку було проведено з врахуванням розроблених методичних рекомендацій. Після корекції батьківсько-дитячих стосунків ми провели повторне емпіричне дослідження з використанням методики «Кінестичний малюнок сім'ї» з метою підтвердження її ефективності. Порівняльний аналіз рівнів дитячо-

батьківських взаємостосунків до та після корекційної програми підтвердив її ефективність.

Перспективами наших подальших досліджень може бути розробка психологічного інструментарію, спрямованого на вироблення гармонійних батьківсько-дитячих стосунків на етапі планування батьківства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акименко Ю.Ф. Психологічна корекція ставлення батьків до дітей молодшого шкільного віку : автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2003. 20 с.
2. Алексеєнко Т.Ф. Молода сім'я: умови виховання дитини : наук.-метод. посіб. Київ : ЕКСИМСЕРВИС, 2004. 96 с.
3. Алексеєнко Т.Ф. Виховання соціально-значущих якостей підростаючої особистості : метод. посіб. Ніжин : ПП Лисенко, 2015. 192 с.
4. Алексеєнко Т.Ф. Тенденції розвитку і класифікація батьківсько-дитячих стосунків в умовах сучасної сім'ї. *Збірник наукових праць Української Академії державного Управління при Президентові України* / [за заг. ред. В.М. Князева, М.І. Пірен]. Київ : Вид-во УАДУ, 2001. 192 с.
5. Алтухов В.А. Проблеми естетичного виховання дітей у сім'ї в історіях вітчизняної педагогіки (друга половина ХІХ-початок ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Харків, 2014. 20 с.
6. Андрейко А.В. Батьківство як психологічний феномен. *Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України* / [за ред. С.Д. Максименка]. Київ : Міленіум, 2006. № 29. С. 78–82.
7. Батьків не обирають. *Проблеми відповідального батьківства в сучасній Україні* / [за ред. Ю. М. Якубової та ін.]. Київ : АЛД, 2007. 185 с.
8. Батьки і діти: соціальне самопочуття дітей в українських сім'ях / [Г.В. Святненко, Л.С. Волинець, Є.М. Луценко та ін.]. Київ : Логос, 2000. 92 с.
9. Батьківство в радість : тренінговий курс з набуття батьківських навичок / [Г.М. Лактіонова, І.Д. Зверева та ін.]. Київ : Р.К. Майстерпринт, 2008. 196 с.
10. Бевз Г.М. Прийомна сім'я: соціально-психологічні виміри : монографія. Київ : Слово, 2010. 352 с.

11. Безлюдний О. Роль сім'ї в особистісному розвитку дитини. URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/poriv_ped_stydii/2011/2011_1_6.pdf
12. Бех І.Д. Ідентифікація у вихованні особистості. *Рідна школа*. 2013. № 4/5. С. 20–25.
13. Бех І.Д. Особистість у контексті орієнтирів розвивального виховання. *Інноватика у вихованні* : зб. наук. праць РДГУ. Рівне : РДГУ, 2015. Вип. 1. С. 7–13.
14. Бех І.Д. Духовно розвинена особистість у психовиховному вимірі. *Наукове забезпечення розвитку освіти в Україні: актуальні проблеми теорії і практики* : (до 25-річчя НАПН України) : зб. наук. праць НАПН України / [редкол.: В. Г. Кремень (голова) та ін.]. Київ : Сам, 2017. С. 33–38.
15. Бех І.Д. Зростаюча особистість у перетворювальному просторі виховних настанов. *Управління освітою*. 2018. № 10. С. 6–17.
16. Белоліпцева О.В. Підготовка соціальних педагогів до роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2013. 200 с.
17. Біленкова Л.М. Українське родинне виховання в Канаді : навч. посіб. Чернівці : Букрек, 2013. 240 с.
18. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї : курс лекцій. Київ : МАУП, 2001. 96 с.
19. Вайнола Р.Х. Сімейна депривація як негативний чинник розвитку та становлення особистості вихованців інтернатних закладів спортивного профілю. *Наукові записки*. Психолого-педагогічні науки. Ніжин. держ. ун-т імені Миколи Гоголя / [за ред. Є.І. Коваленко]. Ніжин, 2014. С. 55–61.
20. Бровченко А.К. Мотивація до особистісного зростання і саморозвитку в психологічній освіті. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 11 квіт. 2017 р. / [редкол.: О.А. Андрущенко та ін.]. Харків : ХНПУ, 2017. С. 268–271.

21. Бугакова О.В. Технологія організації взаємодії педагогічного колективу загальноосвітнього навчального закладу з батьками: теоретичний аспект. *Педагогіка та психологія* : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди / [за заг. ред. І.Ф. Прокопенка, С.Т. Золотухіної]. Харків : Діса Плюс, 2018. Вип. 59. С. 3–12.
22. Варга А.Я. Системна сімейна психотерапія : лекційний курс. Київ : Логос, 2001. 310 с.
23. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / [О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін]. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
24. Вихор С. Виховання школярів різної статі та гендерний підхід у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи. *Педагогічний пошук* : наук.-метод. Вісник управління освіти і науки Волинської облдержадміністрації та Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти. 2015. № 1 (45). С. 6–9.
25. Григор'єва Т.Я. Сім'я і її вплив на формування особистості дитини. URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp181/44Grigoreva.pdf
26. Грюнвальд Б.Б., Макабі Г.В. Консультування сім'ї : навч. посіб. Львів : Форум, 2004. 258 с.
27. Денисенко А.О. Батьківська любов як один з ведучих чинників у процесі виховання. *Наука і освіта*. Одеса. 2007, № 1. С. 7–10.
28. Ейдемільер Є.Г. Дитина в ситуації розлучення батьків: погляд психотерапевта і просто людини. *Психологічна газета*. 2001. № 3. С.19–21.
29. Запорожець О.П. Психофізіологічні прояви адаптації організму гімнастів молодшого шкільного віку до фізичних навантажень. Київ : Наука і освіта, 2014. 83–86 с.
30. Зінов'єва М.В. Взаємозв'язок дитячо-батьківських відносин і ненормативної поведінки дітей дошкільного віку. *Психологічна наука і освіта*. 2000. № 3. С. 35.

31. Казаннікова О.В. Особливості проявів тривожності в молодших школярів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2014. Вип. 1 (1). С. 176–180.
32. Каліман, О. МАК «Психологія виховання»: новий інструмент у роботі психолога. *Психолог*. 2018. № 15. С. 54–61.
33. Карпенко Є. Вікова та педагогічна психологія: актуальні студії сучасних укр. учених : навч. посіб. Дрогобич : Посвіт, 2014. 150 с.
34. Кацера А.О. Особливості «образу Я» у бездоглядних підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2005. 19 с.
35. Кошкарова Т.А. Психологічний аналіз проблем дитячо-батьківських відносин. *Школа здоров'я*. 2004. № 2. с. 5–14.
36. Кравець В.П. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства. Київ : ВЦ «Академія», 2001. 244 с.
37. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : монографія. Київ : Фенікс, 2009. 416 с.
38. Крайніков Е.В. Психологія розвитку : словник-довідник. Київ : Арістей, 2003. 257 с.
39. Марковська І.М. Опитувальник для вивчення взаємодії батьків з дітьми. *Журнал практичного психолога*. 2008. № 3. С. 50–52
40. Методичні матеріали з питань формування усвідомленого батьківства / [за ред. Г.М. Лактіонової]. Київ : Держсоцслужба, Християнський дитячий фонд, 2006. 96 с.
41. Монахова А.Ю. Психолог і сім'я: активні методи взаємодії. Умань, 2002. 512 с.
42. Овчарова Р.В. Психологічний супровід батьківства. Київ : Изд-во інституту психотерапії, 2003. 240 с.
43. Омельченко Я.М. Психологічна допомога дітям з тривожними станами. Київ : Шкільний світ, 2011. 112 с.
44. Панфілова М.А. Тест для батьків : опитувальник. Обруч. 2000. № 3. с. 12.

45. Петровський В.А., Польова М.В. Відчуження як феномен дитячобатьківських відносин. *Питання психології*. 2001. № 1. С. 19–26.
46. Прохоров О.О., Велієва С.В. Психічні стани дітей дошкільного віку. *Питання психології*. 2003. № 5. С. 56–66.
47. Психологічна допомога сім'ї : навч. посіб. / за ред. З.Г. Кісарчук. Київ: Вид-во Ін-ту соціології НАН України, 2008. 210 с.
48. Психологія сімейних відносин з основами сімейного консультування / за заг. ред. Є.Г. Збариш. Львів, 2002. 322 с.
49. Пухова Т.І. Розвиток уявлень про сімейні стосунки у дітей. *Питання психології*. 2006. № 2. с.14–18.
50. Радчук Г. К., Тіунова О. В. Сімейне виховання : навч.-метод. посіб. Тернопіль : ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2007. 121 с.
51. Різдяна Н.А. Негармонійні стилі сімейного виховання та сприйняття батьками своїх дітей. *Питання психології*. 2002. № 2. С. 48–53.
52. Савченко К.В. Психокорекційна робота як засіб формування вольових якостей молодших школярів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 12, Психологічні науки : зб. наук. праць. Київ : НПУ, 2005. Вип. 4 (28). 95–99 с.
53. Самсонова О.В. Вплив сімейних відносин на спілкування дітей старшого дошкільного віку з однолітками. *Психолог у дитячому садку*. 2003. № 3. С . 89–109.
54. Сатир В. Ви і ваша родина : керівництво з особистісного зростання. Луцьк : ПП Кубок, 2000. 230 с.
55. Селіверстова Н.Я. Психодіагностика дитини: за і проти. *Питання психології*. 2000. № 3. С. 14–18.
57. Семиченко В.А. Мистецтво взаєморозуміння. Психологія та педагогіка сімейного спілкування : навч. посіб. Київ : Веселка, 2008. 214 с.
58. Сипягіна Н.Ю. Психолого-педагогічна корекція дитячобатьківських відносин. Київ : Наукова думка, 2001. 118 с.

59. Слобідська Т.П. Темперамент у ранньому віці: батьківські оцінки поведінки дітей. *Питання психології*. 2004. № 6. С. 5–12.
60. Смирнова Є.О., Соколова М.В. Динаміка батьківського ставлення в онтогенезі дитини. *Психолог у дитячому саду*. 2003. № 4. С. 102–108 с.
61. Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник / за ред. І.Д. Зверєвої. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 316 с.
62. Столін В.В., Соколова Е.Т., Варга А.Я. Психологія розвитку дитини і взаємин батьків і дітей як теоретична основа консультаційної практики. *Досвід і проблеми психологічного консультування*. 2009. № 3. С. 16–37.
63. Урунтаєва Г.А. Шкільна психологія : навч. посіб. Київ : Академія, 2001. 135 с.
64. Флейк-Хобсон К., Робінсон Б.Є., Скін П. Розвиток дитини та її відносини з оточуючими. Київ : Новатор, 2008. 340 с.
65. Фрідман Л.М. Психологія дітей і підлітків : довідник для вчителів і вихователів. Одеса: Промінь, 2003. 480 с.
66. Шевцова Г. Виховний потенціал жінки-матері в становленні майбутньої особистості. *Людинознавчі студії*. 2016. Вип. 3. 255–264 с.
67. Шнейдер Л. Функціонально-рольова структура сімейних відносин : курс лекцій. Київ : ЕКСМО-Прес, 2000. 512 с.
68. Ягодина Л.А. Спільна сімейна ігрова терапія в умовах дитячого садка. *Психолог у дитячому саду*. 2003. № 3. С.118–124.
69. Яковлєва Н.Г. Психологічна допомога дошкільнику. Умань : ТЦ Сфера, 2002. 112 с.
70. Adler Y.G. Mischling attempts to fight for his rights. *Cultural identities in question*. Bloomington, IN : Indiana University Press. 2004. 320 p.
71. Benjamin L.S. Structural analysis of social behavior. *Psychological review*. 2004. V. 81. P. 56–68.